

El emeği göz nuru havlular-peşkirler

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

GÜNDELİK yaşamın hemen her sahâsında kullanılan peşkirler, temizlik kültürünün Türklere mahsus bir eşyâsı; genç kızların el emeği göz nuru ile ekseriyetle de kendi çeyizlerine koymak üzere işledikleri birer sanat eserleriydi. Peşkirler dokuma (el) tezgâhlarında beyaz keten veya pamuktan dokunurdu. Yağlıkçı esnafı peşkir ihtiyâcını karşılardı. Dokunan havlulara nakkaşlar tarafından önce desen çizilirdi. Daha sonra bunların, atölyelerde veya para karşılığı evlere dağıtılıp işlemeleri yapılırdı. Çizim ve nakış işleminden sonra ateş makine-leri tâbir edilen ütülerde bu işlemeler düzleştirilir ve peşkirler satışı sunulurdu. İstanbul'da Kapalıçarşı ve târihî birçok şehirde hâlâ yağlıkçıların, nakışçıların olduğu hanlar veya sıra dükkânlar olup gelenek sürdürülmektedir.

Peşkir işlemeciliğinde iğne, iplik, tığ, yüksük, gergef, makas, mezura gibi malzemeler kullanılır. Gergef ve kasnaklarda yapılan işlemelerde ipek iplikler kullanılmıştır. Bitkisel motiflerin yoğun kullanıldığı işlemelerde âdeta bir çiçek ve renk cümbüşü vardır. En ince detayına kadar işlenen rengârenk çiçekler göz doldurur. İpliklerde kök boyası kullanılmıştır. Kök boyaları, bitkilerin gövdesinden, yaprağından, tohumundan, çiçeğinden, ağaç kabuğundan, böcek kabuklarının özlerinden elde edilmiştir. Aradan yüzyıllar geçmesine, yıkan-

ma ve yıpranmalara rağmen boyalar özelliğini kaybetmemiştir. Tercih edilen renkler arasında en çok; yeşilin tonları, meselâ küf yeşili, yağ yeşili, fıstık yeşili, çimen yeşili, yaprak yeşili, su yeşili, yosun yeşili, diğer renklerden ise şeftali pembesi, kırmızı, vişne çürüğü, gök mâvisi, sütlü kahve, kiremit kırmızısı, amber sarısı, devetüyü rengi, tarçın rengi, mercan kırmızısı, mor, gül kuruşu bulunur.

Havlular, beyaz keten veya pamuklu dokumadan olup kenar süslemeleri sırma veya renkli ipek ipliklerle yapılırdı. Havlu işlemeleri, haddeden geçirilerek iplik hâline getirilmiş olan altın ya da altın yaldızlı ve sırma denen telle

yapılan sırmalı ağır ve sâdece iplikten yapılan hafif işlemeli havlular olarak ikiye ayrılırdı. Ayrıca çok ince işçilikle ipek ipliğin beze işlenmesiyle elde edilenlerine saray işi denirdi. İşlemeli havluların büyük çoğunluğu, XVIII. ve XX. yüzyıllar arasında üretilmiştir.

Bursa, Kütahya, Konya, Ege yöresinde; Tire, Ödemiş havlularında işlemeler, İstanbul Tepebaşı ve Yedikule'de ise işleme ve dokumacılık ön plana çıkmıştı. Özellikle Tepebaşı işlemeleri, ince işçilikleri sayesinde yüksek sanat eseri sayılmış, büyük ün yapmıştır. Bursa havlu ve işlemeleri de eskiden beri tercih edilirdi, halk arasında epey meşhurdu. Osmanlı

İşlemeli havlu, XIX. yüzyıl başı. Türk İslâm Eserleri Müzesi.

İşlemeli havlu (peşkir), Bursa işi, XIX. yüzyıl sonu.

coğrafyasının diğer iki önemli merkezi Selânik ve Lübnan'da dokumacılık ve işlemecilik de hayli revaçtaydı. Bursa havlularında, genelde dokuma atölyesinin işareti sayılan mîmârî bir simge kullanılmıştır; meselâ stilize bir minâre veya gemici feneri, kırmızı veya mavi renk iplikle iç yüz bir kenarda işlenmiştir.

Kullanılan her motifin kendine göre bir anlamı vardır. İşleyen kişinin hâletirûhiyesi, düşüncesi, arzusu, saygı gereği sözle ifade edilmemiş duyguları bu motiflerle anlatılmak istenir. Peşkirlerde sıkça kullanılan nar, üzüm, karpuz, incir, hurma, kavun gibi meyve şekilleri, bolluk ve bereketi temsil eder. Ayrıca Lâle Devri'nde dönemin modasından etkilenilip lâle motifleri sıkça yapılmıştır. Karanfil, lâle, gül ve sümbülden oluşan ve Türk buketi olarak adlandırılan desenler de oldukça yaygındır. Osmanlı dönemine âit Ermeni ve Rum işi işlemeli havlularda, at, deve, kuş motifleri yanında, gizlenmiş haç sembolleri de görülür.

İşlemeli peşkirlerde en önemli özellik, işlemelerin havlunun iki yüzünde de aynı olmasıdır. Yani bugünkü makine işlerinde olduğu gibi ön yüzü, arka yüzü diye bir durum yoktur. İki yüzey de birbirinin aynısıdır.

Genç kızların çeyizlerini tamamlamak, lohusa ve sünnet yataklarını süslemek için birçok işlemeli havlu hazırlanırdı. Seremoni havasında geçen ve öncesinde itinâyla hazırlıkları yapılan bu özel günlerde, el işi peşkirlerin sergilenmesiyle, harcanan emek gözler önüne serilmiş olurdu. Bu işler aynı zamanda âilenin varlık durumunu da ortaya koyardı. Osmanlı Âdet Merâsim ve Tâbirleri kitabının yazarı Abdülaziz Bey'in anılarında, saraylı veya ekâbir takımından bir âilenin çeyizinde, sırma

ve ipek işlemeli 60 adet yüz, abdest ve yemek havlusu; Bursa, Selânik ve Lübnan'da dokunmuş 10'ar adet keten, pamuk, ipek, düz beyaz veya ipek nakışlı (baş, omuz ve arka havlusundan oluşan) hamam havlu takımı ve Selânik kırmızı minâresinden ve en iyi Bursa keteninden, iki tarafı tüylü, başları sırmalı, ipek işlemeli 50 adet büyük boy yemek havlusu bulunduğunu yazar.

Son olarak Türklerde misâfirler için evin en geniş ve güzel odası hep hazır tutulur, yatıya kalacak misâfirler için

ayrı bir döşek, yorgan takımı, havlu takımı verilirdi. Ev sâhibi tarafından "Tanrı misâfiri" kabul edilen misâfir, izzet ü ikram görür, misâfir odasında, işlemesi güzel bir havlu, leğen ibrik takımı, "Mushaf-ı Şerif" mutlaka bulunur, misafirin namâzını kılabilmesi için kible yönü işaretlenirdi. Birçok evde cam altı levha olarak şöyle bir beyit yazılı olurdu: "Ey misâfir, kıl namâzın, kible bu cânıptedir / İşte leğen, işte ibrik, işte peşkir iptedir."

—ERCAN TOPÇU